

VALENȚE PRAGMATICE ALE ETIMOLOGIEI TROPILOR

ELENA DRAGOȘ
Facultatea de Litere
Universitatea „Babeș-Bolyai”

0. Deși s-ar putea crede că între pragmatică, etimologie și tropi cu greu se pot stabili anumite relații, opinăm că modularitatea este capabilă să inițieze astfel de relații, mai cu seamă că aceasta este direct proporțională cu precocitatea sistemului, adică cu situarea lui la un nivel inferior (DEP: 231), ceea ce, de fapt, ne oferă tropii poeziei anteeminesciene, respectiv sistemul retoric al acestor creații. Funcția modulară a limbajului presupune o asociere de caracteristici ce decurg din procesele de ajustare contextuală (DESL: 227), adică tocmai ce e propriu pragmaticii – vorbire în context determinat. Acționând autonom și compartimentat, sistemul modular mai are și posibilitatea de a se manifesta în paralel cu diverse nivele de analiză, fiecare nivel putând interveni în activitatea nivelelor inferioare.

De aceea dezambiguizarea tropilor, prin observarea etimologiei elementelor componente, la care se adaugă analiza limbajului poetic în faza sa incipientă, constatarea inexistenței unei norme literare, precum și exercitarea diverselor influențe pe care limba vorbită le suferea, fără nici o îndrumare științifică avizată, reprezintă câteva obiective de ordin pragmatic de rezolvat prin sistemul modular.

1. Se știe că la baza activității de tip literar, ea însăși act ilocuționar, cu calități intenționale, stă impresia unei atitudini intuitive, preconștiente față de cele comunicate, atitudine ce se manifestă încă din faza alegerii, selectării cuvintelor, a combinării lor în sintagme imaginative, astfel încât nivelul pragmatic devine semnificativ prin întrebuințarea intențională a limbajului. Privitor la valoarea de acțiune a tropilor, aceștia, în special, metafora, fiind acte de vorbire indirecte, implicit au valori ilocuționare, constituindu-se în elemente ce asigură eficiența textului literar din punctul de vedere al naturii comunicativ-acționale, dar exercitând și acțiunea transformatoare asupra elementelor componente, împreună cu cea intențională. Având caracter eminamente enunțiativ, tropii concentrează la maximum intenționalitatea, prin selecția din interiorul codului, prin strategia organizatoare a elementelor selectate, încât text-discursul poetic devine singura sursă pentru schimbarea stării de conștiință a sistemului de evaluare a receptorului. Dar receptarea nu e numai un proces ce suportă niște acțiuni ale textului, ci posedă și capacitatea de feed-back, de influențare a mesajului, pe baza relației de interacțiune pe care o presupune (Guespin 1984). Acest fapt transformă

textul dintr-un mod de comunicare într-unul interacțional. De asemenea, tot ca aspecte pragmatice dezvoltate de tropi se pot enumera cele afective, senzorial- perceptive, simbolic-imaginative (Mihăilă 1987).

1.1. Mai trebuie discutat un lucru, anume enunțarea figurată, specifică mecanismului metaforic, ce scoate la iveală atât sensul enunțării locutorului, adică al autorului atribuit enunțării sau autorul pretins, coincident cu naratorul din povestire (Ducrot 1984: 152), cât și intenția comunicativă a enunțatorului sau a subiectului vorbitor, autorul empiric al enunțului. Dacă sensul enunțării locutorului e intradiscurсив, ținând de norma instituită în discurs, intenția comunicativă a enunțatorului atinge universul de credințe ale acestuia, natura sa intimă ca organizare psihică, deci elemente „exterioare” discursului, conducând la ideea că metafora, ca element al text-discursului e deopotrivă mediatoare a semioticului și a semanticului (Ricoeur 1984: 110). De aici rezultă că intenția de la baza discursului literar e mai intim legată de enunțator, de unde și „sinceritatea” actului, care, în cazul liricului, duce la coincidența condiției de sinceritate cu condiția esențială (Cosăceanu 1986: 373).

2. Și pentru ca demonstrația de mai sus să fie și credibilă, ne-am oprit la o comparație, pe linia modulară a lexicului component al metaforei, între poezia românească a începuturilor (Iancu Văcărescu și, în parte, C. Conachi) și poezia lui Vasile Alecsandri, având drept reper *Luceafărul* lui Mihai Eminescu, în care, cu altă ocazie, observam că metaforica poemului se împarte între actele ilocuționare literal și figurat, în sensul că metaforele implicații sunt construite exclusiv cu lexeme de origine latină, pe când cele coalescente au ca termen literal elemente de origine slavă.

Este de netăgăduit că, insistând asupra etimologiei sintagmelor metaforice, se realizează concomitent și dezambiguizarea acestora, identificarea forței ilocuționare, ca și observarea efectelor contextuale. De aceea „procedurile de acces la lexic sunt determinate exclusiv de informațiile provenite de la semnal, prin organizarea internă a lexicului mental, fără intervenția informațiilor de la nivelele sintactic și semantic” (DEP 1999: 228).

2.1. Mai întâi, observăm că metaforele din poeziile lui Iancu Văcărescu sunt mai ales explicite (coalescente). Cele formate din cuvinte de origine latină sunt organizate în relații acuzative cu prepoziția *de*, genitivale și sintactice de tipul numelui predicativ. Ce consecințe are explicitarea metaforică? În primul rând, forța ilocuționară trece întregă în ceea ce se numește condiția de sinceritate, poetul „cu înclinări grave și meditative” (Călinescu 1941: 114) e preocupat de viața socială, de filosofare asupra ei, exprimându-se direct, făcând din metafora explicită un act ilocuționar direct, frizând nu de puține ori definiția sau maxima: „este o himeră / Sfânta soțietate” (138) sau „Legea a ta / Adevăr este” (130). Observăm forma propozițională a actului metaforic cu referentul exprimat și cu predicția specifică, ca în „Legea a ta / Adevăr este”. În cazul primului exemplu, forța ilocuționară e dată de lexemul *himeră*, ceva imaginativ, în contrast sintagmatic cu *soțietate*, împreună exprimând un act de aserțiune, de afirmație. În cel de al doilea, forța ilocuționară coincide cu conținutul propozițional, ambele lexeme, *lege* și *adevăr*, făcând

parte din modulul abstract filosofic al lexicului. La fel se poate interpreta și „Soțietatea turmă / de lupi se face” (141), cu mențiunea că *turmă de lupi* coboară registrul spre unul conjunctural, având însă o forță ilocuționară bine marcată de contrastul dintre om și fiară. Aceeași mențiune și pentru „definiția” iubirii: „Materie ce arde / în focul de-Adevăr” (132), unde conceptul *materie* e explicat metaforic de *focul de Adevăr* (focul adevărului). Toate aceste metafore definiții se constituie cu un lexic socio-filosofic de origine latină: *adevăr* care mai înseamnă și înțelepciune, *lege*, *materie* ce mai are sensul de operă de artă, *moarte*, *soțietate*, care are și sensul de potrivire, un lexic pregătit pretextual de preocupările enunțiatorului (ale omului Iancu Văcărescu), adânc ancorat în realitățile societății românești antepășoptiste, anteunioniste.

Actul de sinceritate se menține ca atare, și e mai firesc poate, în exprimarea metaforică a iubirii, totalitatea componentelor lexicale ale metaforei fiind de origine latină: „În ochi-mi strălucesc / doi sori ce mă-ncălesc / C-un umed foc d-amor”(165). Selectând metafora „umed foc d-amor”, observăm că încapă și un oximoron „umed foc”, cu o semnificație destul de încifrată.

Dacă etimologia componentelor metaforice explicite este slavă sau de altă natură, aceasta atrage după sine determinante slave, schimbând registrul lexical într-unul stângaci, dovedind mai acut că lexicul poetic e la începuturi: „asvârleam omor (prin țevi)” (108), „veacul de vecie” (132), „duhul izvodirei” (137), „moșnean de vitejie” (157). Atracția etimologică e mai vizibilă când metafora e sub formă propozițională: „Nenorocirea-mi este stăpână” (176), unde se personifică un concept, *nenorocirea*, printr-un cuvânt specific realităților timpului, *stăpână*. La fel se interpretează și „moșnean de vitejie”(152), unde cuvântul *moșnean* e propriu societății feudale, însemnând „răzeș, țăran liber”. Iată că modelul modular datează, pe lângă faptul că poate caracteriza un anumit nivel de gândire (vezi elementele lexicale anterioare), ceea ce aduce noi argumente în a lua în calcul pragmatica textului literar. Sau, cum mai bine a observat U. Eco (1996: 17): „Interpretarea metaforică ia naștere în interacțiunea dintre un interpret și un text metaforic, dar rezultatul acestei interpretări e permis atât de natura textului, cât și de cadrul general al cunoștințelor enciclopedice ale unei anumite culturi, iar în principiu nu are nimic de a face cu intențiile vorbitorului.” Sintagmele metaforice de mai sus creează departajarea semnificativă ce se va lămurii mai bine prin Mihai Eminescu, și anume că elementele slave nu au dobândit în limba română capacitatea imaginativă de tip poetic.

2.2. Aceeași atracție etimologică se manifestă și la C. Conachi, poet extravertit, cultivând exclusiv propriul eu, dar reușind să se destăinuie ca om: „c-o clipală de zâmbire”(38), metaforă care trădează prin lexic, dar și prin fonetismul cuvântului *clipală*, arealul lingvistic originar al poetului. Într-o hermeneutică de tip filologic, am putea spune că am reliefat o *intentio operis* (Eco 1996: 25) care transcende celelalte două intenții, *intentio auctoris* și *intentio lectoris*, având trăsături evocative, dând culoare istorică și populară (*clipală* un derivat de la sl. *clipă*). Când registrul lexical se schimbă, adică predomină elementele latine, ca, de exemplu, în surprinderea universului lexical al iubirii, pragmatica comunicării înregistrează o ascendență în exprimarea

poetică a sentimentului amintit: „Ochii mei ți se-nchină” (33) sau „La oltarul feței tale” (38), unde lexemele din modulul religios, întrebuițate figurat, susțin sinceritatea actului și-i dau profunzime. „Metafora apare ca un fenomen lexical, dar nu depinde exclusiv de sistemul lexicului” (Eco 1996: 179).

2.3. Spre deosebire de Iancu Văcărescu care vorbește de *soțietate*, Vasile Alecsandri are o patrie, o țară, mai cu seamă dacă poezia este realizată după 1859, și, din această perspectivă, lexicul o invocă în termeni exclusiv latini, urmați de o enumerare tot din registrul latin: „Vii (Anul Nou) s-aduci patriei mele / Pace, glorie, putere, libertate, fericire” (482). *Patria* este un derivat de la lat. *pater* „părinte”, posesivul *mele*, ca și reflexivul *mi*, amplifică acea comuniune implicită specifică implicării poetului în viața acesteia, prin diverse forme. E tot atât de adevărat că „Lumea interioară a autorului (ca Autor Model) este un construct al actului de interpretare, nu o realitate psihologică [...] ce motivează interpretarea însăși” (Eco 1996: 173).

Sinonimul *patriei e țara* (lat. *terra*), pământul patriei, puternic legat de condiția umană. Pentru poet, țara merită jertfa supremă, exprimată patetic: „Corona vieții, fraților, / E moartea pentru țară” (585) sau „Gloria țării ș-a sa mărire / Iată corona vieții întregi” (584), de unde observația că retorica patetismului se scrie cu elemente latine. Remarcăm, de asemenea, elementele bine alese ale enunțării: vocativul *fraților* și interjecția *iată* ce contribuie la relieful forței ilocuționare adiacente metaforei *corona vieții*. Când cuvântul *țară* e implicat în metaforă, nu se depășește faza personificatoare: „Țara ... geme cu amar” (159), „am depus ... peste fruntea țării mele o coroană de martir” (482) prin verb sau substantiv.

Modulul acesta societal mai cuprinde, potrivit momentului istoric, și conceptele de *libertate*, *viitor*, cuvinte de origine latină, organizate în personificări sau comparații: „Libertatea-n fața lumii a aprins ... un soare” (406) sau „Dar nu-s cuvinte mai înfocate / Ca libertate și viitor” (488), în care din nou apare metafora verbală și un epitet metaforic, *a aprins și înfocate*.

2.3.1. Dacă la Iancu Văcărescu conceptele *adevăr*, *lege*, *soțietate* sunt întrebuițate denotativ, la V. Alecsandri, concepte ca *domnie*, *tiranie*, *libertate* circumscrise aceluiași univers categorial, viața societății, se integrează unor sintagme metaforice, sporind astfel forța ilocuționară a tropului: „Căci domnia-i dulce pom / Care farmecă pe om” (520), o subtilă insinuare față de cei ce țin cu dinții de domnie sau „Fericit acel ce calcă tirania sub picioare” (408), metaforă verbală izvorâtă din realitățile veacului, după cum lexemele *viitor* și *libertate* formează ele înseși o sintagmă metaforică, „Ție însăși pregătește viitor de libertate” (344), semn că acestea formau un obsesiv leitmotiv al epocii.

3. În totalitate, aceste fenomene retorice pragmatizate trădează faptul că intenția operei depășește intenția autorului prin limbajul text-discursului. Astfel s-au dezvoltat forțe evocative, ținând de medii sociale și artistice, s-a pus amprenta ideologicului sau a politicului chiar, s-au adus amănunte despre locuri, mentalități, psihologii etc. Aceste „informații” încifrate în conotațiile limbii, care fac sens

independent de voința autorului, sunt elemente constitutive ale limbii istorice, ale culturii lingvisticizate, prezente în codificările cultural simbolice implicite în orice limbă istorică (*apud* Cifor 2006: 35). Și aceasta pentru că orice interpretare de natură filologică, lingvistică sau pragmatică este până la urmă o încercare de hermeneutică, de interpretare productivă, iar nu reproductivă. De aici concluzia că limba reprezintă, potrivit lui Aristotel, o primă interpretare, pentru că aici, la nivelul limbii, al lexicului, în cazul nostru, se produce o primă delimitare a conținuturilor conștiinței în semnificații ale entităților și ale raporturilor dintre entitățile lumii reale (*apud* Cifor 2006: 47). De aceea am ales, pentru o corelare specifică a interpretării, modelul modular, care, derivând din cognitivism, realizează o imagine mai apropiată de condițiile construirii textului. Se constată că la primii poeți, în special la Iancu Văcărescu, importantă era comunicarea ideii, iar nu transpunerea ei în limbaj poetic (nici nu-l avea!), de unde și faptul că la el nu s-au format stereotipii, iar prezența metaforei e consubstanțială exprimării, în general, și nu numai celei poetice.

4. Ajungând aici, se impun câteva concluzii :

- întrebuițarea intențională a limbajului poetic se susține prin selecție și strategie organizatorică;
- modelul modular e propice unui sistem aflat la începuturile formării lui; e vorba de sistemul poetic;
- în acest caz, am putea să avem de a face cu construcția de acte ilocuționare directe, prin transparența semantică a elementelor componente din sintagmele imaginative;
- tot ce ține de retorica imaginii e construit cu elemente latine; cuvintele de origine slavă nu au această capacitate imaginativă în limba română;
- relația dintre etimologie și dezambiguizare e mai prezentă;
- sensul intradiscursiv și cel exterior coincid la primii poeți ;
- interacționalitatea indusă de text-discursul poetic se poate manifesta unilateral sau multiplu, depinzând de interpret.

SURSE

- Vasile Alecsandri, 1965, *Opere I (Poezii)*, București, Editura Academiei RPR.
C. Conachi, 1963, *Scrieri alese*, Ediție, prefață glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, Editura pentru literatură.
Iancu Văcărescu, 1985, *Opere*, București, Ed. Minerva.

BIBLIOGRAFIE

- Călinescu, George, 1941, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă.
Cifor, Lucia, 2006, *Principii de hermeneutică literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
Cosăceanu, Anca, 1986, „Narativ și liric: nivele de incidență”, în *SCL*, XXXVII, nr. 5, p. 372- 375.

- DEP = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar Enciclopedic de Pragmatică*, Cluj, Editura Echinox, 1999 (traducere în limba română).
- DESL = Oswald Ducrot, Jean Marie Schaeffer, *Noul Dicționar al Științelor Limbajului*, București, Editura Babel, 1966 (traducere în limba română).
- Dragoș, Elena, 1989, „Metafore eminesciene. Între prediscursiv și discursiv”, în *CL*, XXXIV, nr.2, p.91-99.
- Ducrot, Oswald, 1984, *Le dire et le dit*, Paris, Editions De Minuit.
- Eco, Umberto, 1996, *Limitele interpretării*, Traducere de Ștefana Mincu și Daniela Bușcă, Constanța, Editura Pontica.
- Guespin, Louis, 1984, „Introduction”, în *Languages*, 19, p. 5-14.
- Mihăilă, Ecaterina, 1987, „Act, Activity, Text”, în *RRL*, XXXII, nr. 3, p.259-264.
- Ricoeur, Paul, 1984, *Temps et récit*, t. II, *La configuration dans le récit de fiction*, Paris, Editions du Seuil.